

Русина Торосиян

ЛИЧНОСТТА И ДОМОСТРОИТЕЛСТВОТО: ЕДИН ПОГЛЕД КЪМ БОГОСЛОВИЕТО НА ПРОТ. ГЕОРГИ ФЛОРОВСКИ

The author holds a PhD in Theology and is based in the United States. E-mail: russina.rt@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4361-5809>.

Abstract: Roussina Torosyan,

Personhood and Economy: A Look at the Theology of Prot. Georges Florovsky

This study analyzes Fr. Georges Florovsky's theology of personhood as a hermeneutical key to the Divine Economy, with special attention to Creation, the Fall, Redemption, the Incarnation, and Mariology. It argues that the person, created as an energy of love and "more than existence," is distorted by evil understood as depersonalized personal activity. Salvation, therefore, entails the re-personalization of human nature through the Hypostatic Love of Christ, binding the theology of will to the theology of love. Mariology emerges as an anthropology of holiness and catholicity, where the Virgin Mary's free assent conditions the Incarnation. The hypostatic entry of the eternal Son into human life restores the God-imaged personal reality, establishing personhood as a central framework for understanding the events of salvation history.

Key words: *Florovsky, Neopatristic Synthesis, Personhood, Theology of Creation, Church History, Dogmatics, Systematic Theology, Religious Studies*

Наскорошното повторно обръщане на повече внимание към богословието на прот. Георги Флоровски често се отвежда от по-голямата част от изследователите към неговите възприемници, като о. Йоан Романидис и митр. Йоан Пергамски (Зизиулас), но тук ще продължим един по-конкретизиращ подход към богословието на прот. Георги, както направихме и в друга студия¹. Тук ще се опитаме да про-

¹ Вж. Торосиян, Р. „Творение и личност в богословието на прот. Георги Флоровски“. *Forum Theologicum Sardicense* 1 (2024): 137–171 [See Torosyan, R. „Tvorenje i lichnost v

дължим този подход, обръщайки се към Домостроителството, подхождайки през богословието на личността. Целта ни тук е да покаже не само важността на богословието на личността за богословието на Творението, но и да подчертаем значението на ипостасната и богообразно „аз“-иална метафизика за по-доброто разбиране и осмисляне на Новозаветните събития. По богословието на личността се прави анализ на грехопадението и на „метафизичната тревога“, която произлиза от него, както и ипостасното богословие се обвързва с богословието на волята. В този текст също се навлиза и в мариологията, тъй като теотокологията е в сърцевината на богословието на волята, което позволява един по-различен анализ на Христовото Въплъщение.

Още в началото трябва да се подчертае, че във връзка с православната антропология е от ключово значение личността да се мисли *метафизически* благо, независимо от това, че в самостоятелната си реалност тя може да се прояви и не благо. И това е правилно, тъй като по сътворение, както казва прот. Флоровски, личността е „повече от своето съществуване“. Също така, нейният първообраз е благ и благодатен, както и одухотворението ѝ за живот е благо и благодатно. Това прави *ипостасната* енергология, енергология на любовта, което спомага за по-доброто разбиране на грехопадението и на пагубните последици от него. Нещата допират метафизически до „аз“-а, защото той има силата за само-откровение чрез Диханието на Бог. А от триадологията догматически се вижда, че само-откровението е сила на Любовта, което прави човешкият „аз“ еросна енергия по богообразие и в стремеж към богоподобие. И тъй като „аз“-ът е любов, той може духовно да се носи о-духо-творено само в духовна свобода, но при несъвършения тварен човек тази свобода е несъвършена. В своята несъвършена свобода „аз“-ът може да се отклони от доброто и любовта, т.е. от себе си и духовно да умре. В духовната смърт на „аз“-а именно се вижда неговото благо и благодатно по сътворение естество, тъй като то се обвързва с Диханието, чрез което той е „жива душа“. Само на тази ипостасна перспектива може да се навлезе в тайната на Въплъщението и Възкресението, които също са ипостасни събития. Грехопадението се обяснява отново с богословието на личността, за-

bogosloviето na prot. Georgi Florovski“. *Forum Theologicum Sardicense* 1 (2024): 137–171 (in Bulgarian)].

щото „злото е извратена лична активност“² и „злото деперсонализира самата личност“³. Ако злото деперсонализира, или обезличава, личността, то не е ли благо, което я персонализира, или о-личностява отново? И тук логично изниква въпросът дали духовният персонализъм в абсолютната си форма не е светостта, към която човекът е призван. Има ли при Бог разлика между святост и Свръх-Личност, и те двете не се ли отъждествяват с любовта при божествеността? И тогава не започва ли тук богословието за Л/личността, и любовта не е ли най-показателна за нея? Светостта не е ли в любовта на Л/личността? Отговаряйки на всички тези въпроси утвърдително, както и трябва, то тогава човешката личност е блага. Седалището на злото е в дълбините на човешкото сърце⁴, но злото е и от „погрешно напътстваната любов“⁵. Смъртта се обяснява метафизически с деперсонализацията и „в човешкия свят смъртта поражда личността“⁶, а „личността е нещо много по-велико от индивидуалното съществуване.“⁷ Което означава, че човешкото съществуване макар и да проявява и да определя личността, метафизически и духовно не е еквивалентно само на нея. Защото тя по свидетелства е повече от своето съществуване и нейното *естество*, не се свежда само да тропосът на гномичната ѝ воля, но и до логоса зададен по проста воля на природата. „Личността е ‚образът Божи‘ в духовните същества, личностният характер може да бъде единствено съхранен в постоянна беседа с Бога“⁸. Въз основа на богословието на св. отци прот. Флоровски обвързва личността с богообразието на човека. „В състояние на греховност винаги има изостреност между две вътрешни влечения: „Аз“-ът и нещо нелично, представено от инстинктите, или по-скоро страстите.“⁹ Отецът не само, че не обвързва по природа „Аз“-а със страстите, но и го проти-

² Флоровски, Г. „Мракът на нощта.“ ВЪВ: Флоровски, Г. *Творение и изкупление*. София: Св. София, 2008, 93 [Florovski, G. „Mrakat na noshtta.“ Vav: Florovski, G. *Tvorenje i izkuplenie*. Sofia: Sv. Sofia, 2008, 93 (in Bulgarian)].

³ Ibid.

⁴ Cf. Ibid. 97.

⁵ Ibid. 91.

⁶ Флоровски, Г. „Изкупление“. ВЪВ: Флоровски, Г. *Творение и изкупление*. София: Св. София, 2008, 117 [Florovski, G. „Izkuplenie“. Vav: Florovski, G. *Tvorenje i izkuplenie*. Sofia: Sv. Sofia, 2008, 117 (in Bulgarian)].

⁷ Флоровски, Г. *Мракът на нощта*, 92 [Florovski, G. *Mrakat na noshtta*, 92].

⁸ Ibid. 93.

⁹ Ibid.

вопоставя на тях. „Аз“-ът е на богообразността и любовта. Всичко друго е състояние на несъвършенство не *от* и *по* богообразност, а *от* и *по* тварност. „В естественото несъвършенство“ на сътворената природа няма нищо болезнено или зловещо, освен, което е „предузнато“ от горе след осъщественото падение.¹⁰ „Аз“-ът или личността са несъвършени, но в „аз“-а няма по природа и сътворение зло, макар и злото да е „извратена лична активност“¹¹. Всъщност това е причината тази активност да бъде изкривена и извратена. „Не трябва да отъждествяваме слабостта на падналата природа с вроденото несъвършенство на цялата природа.“¹²

Личността умира в злото, защото „аз“-ът по одухотворение е енергия на любовта. „Злото се определя като небитие“¹³, което съществува гълтайки и изяждайки битие, и то никога не съществува само по себе си, а само вътре в добротата.¹⁴ Кое тогава е добротата, и тя само външна ли е за човека, щом „в Бога личността е възстановена и регенерирана в Св. Дух“¹⁵? Именно благото естество на „аз“-а по одухотворение обяснява метафизиката на смъртта, която произлиза от греха, защото той „поразява личността“¹⁶. В „Изкупление“, се открива свидетелство, че „дори в цялата своя обективна реалност адът на страданията и мъченията е положително духовно състояние, обусловено от личните качества на всяка душа“¹⁷. Съгрешавайки човекът се отдалечава от Бога, защото в греховете няма Божествена Любов. А Божествената Любов е всеки живот за човека като одухотворение и благословение. А и „Бог поругаван не бива.“ (Гал. 6-7). Ипостасната енергология дава обяснение за човешката смърт от греха, като я обяснява с духовно положителния заряд на човешката природа. Тук се откриват три важни неща.

Първо, ипостасната енергология е енергология на богочовешките *междупличностни* взаимоотношения. Второ, разбира се защо личността може да умре духовно, т.е. да спре да живее благодатно,

¹⁰ Cf. Ibid. 92.

¹¹ Ibid, 93.

¹² Ibid. 92.

¹³ Ibid. 90.

¹⁴ Cf. Ibid.

¹⁵ Ibid. 94

¹⁶ Флоровски, Г. *Изкупление* [Florovski, G. *Izkuplenie*, 117].

¹⁷ Ibid. 173.

но това не означава, че нейната екзистенция спира.¹⁸ Съществуването продължава по проста воля на природата, макар и по гномична такава личността да е поразена. „Адът е вътрешно състояние, а не място.“¹⁹ И трето, възкресението е по-обяснимо, защото Божествената Любов е и Ипостасна Любов. Поради грехът, който е безлюбие, отслабва онтологично любовта, като сила на потенция за вечен живот. Прот. Флоровски в светоотеческата линия и традиция представя греха като безлюбие, и то към Бог, към Твореца, и така се къса връзката на живота, т.е. на богочовешката любов. И това се мисли онтологично, защото наистина няма никаква друга причина или основание за човешкото сътворение и битие освен Божествената любов. Човекът може да мисли, че притежава себе си, и това е така, до колкото тварността и оличностяването му позволяват. Но не и повече от това, защото той е производно творение. Причината за неговото битие не е в самия него, а е в Бога. А Бог, Който твори с любов е благ и очаква благодетелство и любов, и то ги очаква от този, на който така щедро ги дарява. И това, по прот. Флоровски, не е само една философия, тъй като „проблемът за злото не е чисто философски проблем“²⁰. Проблемът за злото, пише отецът, не може никога да бъде решен от гледището на една теория на съществуването, не е чисто етически проблем и от гледището на вродената нравственост не може никога да се преодолее съотносителността на доброто и злото. Проблемът за злото получава своят същински характер единствено в религиозен план²¹, защото е безлюбие към Бог, загърбване на Неговата воля и закон, т.е. на Него. Но това има духовни и метафизически последствия за човека и неговата природа.

Личността е свободна и в нейната свобода е нейната метафизическа идентичност. „Благодарение на свободата личността престава да бъде само естествено същество.“²² Това как човекът използва своята свобода е определящо за него не само нравствено, но и метафизиче-

¹⁸ Вж. Флоровски, Г. „Идеята за (Съ)-творението в християнската Философия.“ Във: Флоровски, Г. Философия и Богословие. Прев. Павел Павлов, София: Св. София, 2012, 62 [Florovski, G. „Ideyata za (Sa)-tvorenieto v hristiyanskata Filosofia.“ Vav: Florovski, G. Filosofia i Bogoslovie. Prev. Pavel Pavlov, Sofia: Sv. Sofia, 2012, 62 (in Bulg.)].

¹⁹ Флоровски, Г. *Изкупление*, 316 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 316].

²⁰ Флоровски, Г. *Мракът на нощта*, 90 [Florovski, G. *Mrakat na noshtta*, 90].

²¹ Cf. Ibid.

²² Флоровски, Г. „Еволюция и епигенезис“. Във: Флоровски, Г. Философия и богословие. Прев. А. Омарчевски, София: Св. София, 2012, 151 [Florovski, G. „Evolutsia i

ски, защото личността е своята свобода, и как тя я изживява е определящо за нея и като идентичност. Злото съществува поради доброто, защото то съществува поради свободата, която е по изконност блага, и която се свързва с личността и проявява нея. При Бог Личността е Любов, тя е Божествена и Свята, и съвършената свобода на Бога е извор на всяко благо и любов. При човека не е така - той е сътворен по подобие на своя Небесен Отец като свободна личност, но той не винаги достига богоподобие и не използва своята свобода винаги благо. Именно несъвършенството на личността, която борави с духовния дар на съвършенството, поражда злото в света. „Бог има Свой отговор на света на злото. „Древният закон на човешката свобода“, както посочва св. Ириней Лионски, е все пак уважаван от Бог, Който дава от самото това достойнство на духовните същества.“²³ Ето как въпросът за злото допира до богословието на личността, защото опира до свободата на „духовната личност“. Това се вижда най-вече в богословието на Въплъщението, защото това откровение на Бога се извършва в най-дълбоко унижение, казва прот. Флоровски. Божията воля не отменя изначално дадената на човека свобода и в това се проявява някакво ограничение или кенозис на Божественото всемогъщество. И нещо повече, подчертава отецът, кенозис на Божията любов. Божията любов като че ли се стеснява и ограничава себе си, за да съхрани свободата на творението.²⁴ Може да се каже, че в грехопадението, още веднъж се вижда и се потвърждава благото естество на „аз“-а човешки. Свидетелствата, които се откриват в богословието на прот. Флоровски позволяват по-задълбоченото метафизическо изследване на пагубното въздействие, което грехът има върху личността. Това е ключово за по-доброто разбиране в онтологична дълбочина на събитията на Божественото Домостроителство. Защото както ще се види по-нататък, по богословието на личността може да се анализират съзерцателно и богословски Изкуплението, Въплъщението, както и самото Възкресение.

epigenezis“. Vav: Florovski, G. *Filosofia i bogoslovie*. Prev. A. Omarchevski, Sofia: Sv. Sofia, 2012, 151 (in Bulgarian)].

²³ Ibid. 87.

²⁴ Cf. Ibid. 100.

Изкупление

Тук отново фокусът е на Л/личността и се подчертава духовното безсилие на човешката природа сама да надмогне своята деспиритуализация и поради това се извежда хипотетично и нуждата от божествено оличностяване на тази природа, за да се възвърне ипостасното единство на тялото и душата чрез силата на божествената любов. Също се навлиза в богословието на волята, защото тя е ключова за метафизиката на Въплъщението.

По-долу богословската проблематика за Изкуплението отново ще се разгледа по богословието на личността. Правилното разбиране на грехопадението на човека, на това в какво се състои човешкият грях е важна изходна позиция. Светоотеческото разбиране за греха, че безлюбието, което човекът проявява към Бога, като не изпълнява Неговата воля, налагат още в началото разглеждането на богословието на волята. Защото тя се обвързва с любовта, а грехът е проява на безлюбие. В първата част ще се проследи как човешката воля отново свободно се обръща към Бог, и както и защо възстановяването на богочовешките взаимоотношения в пълнота на любовта са предпоставка за възстановяването на човешката природа. От друга страна богословието на волята, което се разглежда както по отношение на Бог, така и на човека отвежда към марииното богословие, което е много вълнуващо, защото може да се каже, че се търси метафизически и богословски анализ в мариологията. Тоест какво е онтологичното място и значение на марииното богословие за спасението на човека. И в третата част ще се разгледа нужната от Въплъщение за спасението на човешката природа отново по богословието на личността. И се изхожда от това, че метафизическата идентичност на оличностената природа може да се възстанови само чрез ново оличностяване, което да е и божествено, защото със светостта на любовта е възстановен богообразния персонализъм и е дадена в потенция на цялата природа богоподобната сила за възкресение.

Богословие на волята

Изкуплението е Тайнство на Любовта. Бог изкупва човека от любов към човека. Както в цялото богословие на Творението и тук богословието на Л/личността е водещо, защото всичко се случва от любов и с нейната сила. Изкуплението е ипостасно събитие и неговата

метафизика е ипостасна, затова и разбирането му е по-достъпно чрез богословието на Л/личността, защото то задава духовните параметри за човешката мисъл според законите на любовта, която тук е в най-висшата си и *ипостасно* проявена метафизика. „И главното се заключава в това, че Неговата смърт е в ипостаста на Словото, смърт на ‚ипостазиранто‘ човечество.“²⁵ Но да се изследва любовта е трудно, даже невъзможно, поради безброй причини, най-малкото, защото мисълта не може да я обхване и да я удържи в нужната строгост и аналитичност. И тук нещата сякаш се размиват, и тази слабост на човешката мисъл по отношение на духовните събития преминава често от безсилие в безверие, или нещата се разглеждат повече нравствено от колкото метафизически. Любовта обаче е строго догматична и в нея е всеки отговор на всеки богословски въпрос. Но изследването на любовта е не само трудно, но дори и неправилно, защото тя е святост и тайнство. Затова трябва да се изследва волята и чрез нея любовта, защото „волята се движи от вътре чрез любов.“²⁶

Грехопадението започва с неподчинението на човека, защото той по свободна воля не изпълнява волята на Бог. Тук моментът е много деликатен, именно защото има връзка между волята и любовта, силово-метафизична връзка. Не изпълнявайки волята на Бог човекът проявява безлюбие към Него, а човекът *Е* и своята любов към Бог, той най-вече е това. В човешката ипостас нравствеността е метафизика, и затова прот. Флоровски говори за „метафизична тревога“²⁷ при грехопадението. Човекът съществува причастно-духовно към Бог и одухотворено-благодатно от Него, но това се случва със силата на любовта. И това е така, защото богочовешките взаимоотношения са *между-личностни*. Кое то означава, че причастието е и *отношение*, както на човека към Бог, така и на Бог към човека. „Задето той Ме възлюби, ще го избавя, ще го защитя, защото позна името Ми. Ще повика към Мене, и ще го чуя, с него съм в скърби, ще го избавя и ще го прославя, ще го наситя с дълги дни и ще му явя Моето спасение.“ (Псалм, 90:14-16). Когато Бог се отдалечи духовно и благодатно от човека, той умира, именно защото Бог е този, Който го оживотворява.²⁸ Това е цялата метафизика на грехопадението разгледана в богосло-

²⁵ Ibid.

²⁶ Флоровски, Г. *Изкупление*, 187 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 187].

²⁷ Ibid. 119.

²⁸ Вж. Флоровски, Г. *Мракът на нощта*, 92 [Florovski, G. *Mrakat na noshtta*, 92].

вието на Л/личността. Прот. Георги казва, че първородният грях не е просто погрешен избор, не е просто възможност в грешната посока, а е по-скоро отказ да се въздигнем към Бога, дезертиране от служба на Бога. Изборът между доброто и злото не е съществувал като такъв, защото злото още не е съществувало като идеална възможност. Обаче, ако това е бил избор, той е бил между Бога и самия себе си, между служение и леност. В този смисъл също и св. Атанасий тълкува грехопадението, подчертава отново прот. Флоровски.²⁹ Отдалечаването на човека от Бог, нарушаването на богочовешките взаимоотношения води до нарушаване на пълнотата на човешката природа. Първо, защото причастността е *отношение*, и второ, защото без пълнотата на духовната причастност тварната природа губи светостта, т.е. губи самия живот и Живот. Бог е свят и Той не може да бъде причастен към нещо, което е не благо. Спасението се нарича изцеление, възстановяване на целостта на човека, както и на богочовешките взаимоотношения. Но тези две неща не се отделят едно от друго, както те и двете се извършва *в* и *чрез* любовта. Човекът няма ипостасната сила сам да изчисти злото от себе си и от вече покварената си природа. Само Бог има Ипостасната Сила да извърши това за него. Грехът, като безлюбие, „отравя“ човешката природа, защото тя е „аз“-иална, т.е. личностна,³⁰ а „аз“-ът по богообразност е любов. Грехът отравя природата, защото като безлюбие към Бог я деспиригуализира. Грехът на „аз“-а е грях за целия човек – душа и тяло, и човекът се разпада по силата на тленността, тъй като нетлението е цялост в богообразна „аз“-иалност. Човекът е тварен, но със силата на „аз“-а в Божествената Любов той може благодатно да надмогне тварността, стига неговата тварност да не е греховна и вече тленна. „Обаче с грехопадението на човека смъртността, дори в природата, придобива отрицателно и трагично значение. Самата природа като че ли се отравя от смъртоносната отрова на човешкото тление.“³¹ Щом и природата се „отравя“ от човешкото тление, тогава светът е създаден по духовната мяра на личността. И това е още едно доказателство, че богословието на Творението се пише по богословието на личността.

Обратният път към Бог е трябвало да бъде същият чрез *свободната воля* към любовта, и чрез *любовта* към *пълнотата* на богочо-

²⁹ Cf. Ibid. 91.

³⁰ Вж. Флоровски, Г. *Изкупление*, 116–117 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 116–117].

³¹ Ibid. 117.

вешките взаимоотношения и на човешката цялост. Но природата на човека е „аз“-иална и тя не е можело да бъде спасена само от вън. Било е нужно човешкото съдействие за това, защото човешката природа е свободно-волева. При Изкуплението волята се разглежда от една страна по отношение на Бог и от друга на човека. Благата воля на Бог да спаси човека може да се види още при грехопадението на прародителите. А човешката воля може да се види най-вече в богородичното богословие, защото „в себе си, в своята святост Мария представлява цялото човечество“³². Но представител на човешката воля е и Богочовекът, защото Той е не само съвършен Бог, но и съвършен човек. Човешката блага воля на Господ Иисус Христос най-ясно се проявява в молитвата в Гетсиманската Градина. „Отче Мой, ако е възможно, нека ме отмине тая чаша; обаче не както Аз искам, а както Ти.“ (Мат. 26:42) Човекът е спасен в „тайната на свободата“³³. А свободата отвежда към волята, която е проява на личността. В човешкия свят грехът „поразява личността“³⁴. Тогава би трябвало да бъде спасена и възкресена именно личността, защото тя е поразена, и „аз“-ът е именно този, който удържа човешката цялост. Св. отци учат, че трябва да бъде възстановено изгубеното богообразие, както и прот. Флоровски казва, че личността е „образът Божи“ в духовните същества.³⁵ За това и човекът трябва да бъде спасен в „тайната на свободата“³⁶, която отецът обвързва с личността.³⁷ А да боледува „аз“-ът, означава да боледува неговата воля, но от друга страна „целият смисъл на излекуването на волята се заключава в нейното свободно обръщане“³⁸. Вoleвата енергология е важна за богословието на личността, защото волята е сила на духовната свобода, а свободата е сила на любовта. И тук се няма предвид светското разбиране за свободата и за любовта, а християнското разбиране за тях. „Грехът се корени във волята“³⁹. Човекът боледува поради грешната си представа за свободата и любовта, тъй като той все повече изключва Бог от тази представа. И тук се нарушава

³² Флоровски, Г. *Приснодева Богородица*, 228 [Florovski, G. *Prisnodeva Bogoroditsa*, 228].

³³ Флоровски, Г. *Изкупление*, 183 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 183].

³⁴ Ibid. 117.

³⁵ Вж. Флоровски, Г. *Мракът на нощта* [Florovski, G. *Mrakat na noshtta*, 93].

³⁶ Флоровски, Г. *Изкупление* [Florovski, G. *Izkuplenie*, 183].

³⁷ Вж. Флоровски, Г. *Еволюция и епигенезис* [See Florovski, G. *Evolutsia i epigenezis*, 150].

³⁸ Флоровски, Г. *Изкупление*, 183 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 183].

³⁹ Ibid. 188.

волево духовната връзка на любовта между Бог и човека. А човешкото духовно *Е* в своята най-висша екзистенция е тази благодатна връзка, защото „личността е нещо много по-велико от индивидуалното съществуване“⁴⁰. Изкуплението по благодат възстановява разединението *по свободна воля* между Бог и възстановява *връзката на любовта* между тях. От там се възстановява и човешката пълнота, защото там където волята не изцяло е блага, и любовта не е в пълнота. Богословието на волята е важно по отношение на човешкото спасение, защото човекът се спасява в „тайната на свободата“, както казва прот. Флоровски. Свободната проява на волята е показателна за човешката любов, а разгледани в пространството на личността волята и любовта са сили на причастието и богообразността, те разкриват неговата метафизика, защото богочовешките взаимоотношения са между-личностни. Богословието на волята отвежда към марииното богословие, защото и по свободната воля на Св. Богородица от страна на човека е възможно и се извършва Въплъщението и човешкото спасение.

Богоматерство

Отец Флоровски казва, че християнската мисъл винаги се движи в пространството на личностите, а не на обобщените идеи.⁴¹ И че тя схваща тайната на Въплъщението като тайна на Майката и на Младенеца, а тяхната тайна е тайна на богочовешката любов. Но тук има нещо още по-прекрасно и то е, че любовта на Въплъщението идва в Творението чрез най-чистата и най-силна човешка любов – майчината. „Бог и човека са в най-голяма интимност при Въплъщението с Богоматерството.“⁴² Тук ясно се вижда, че в контекста на богословието на Л/личността, ипостасните събития са винаги волеви, както и че, любовта не трябва да се разглежда само абстрактно, а винаги по отношение на Л/личността, която я отдава. Божията воля е обявена и провъзгласена от архангела, но Девата не мълчи, тя отговаря на Божия призив с вяра и смирение, пише прот. Флоровски.⁴³ „Тогава Мариам рече: Ето рабинята Господня; нека ми бъде по думата ти.“ (Лука 1:38) Тук се проявява ипостасната страна на богословието, нравствената

⁴⁰ Флоровски, Г. *Изкупление*, 117 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 117].

⁴¹ Флоровски, Г. *Приснодева Богородица*, 226 [Florovski, G. *Prisnodeva Bogoroditsa*, 226].

⁴² Ibid, 226.

⁴³ Cf. Ibid.

метафизика на благодатното причастие в любовта. „Радвай се Благодатна.“ (Лука 1:28) Човешката природа е ипостасирана в Личността на Словото със силата на Божествената и на майчината любов, и така „майчинството е духовната връзка“⁴⁴. Близостта между Бог и човека тук е най-голяма, защото както казва прот. Георги, това, че Св. Дева Мария е майка на човека не е по-маловажно, от това че е майка на Бога. И Христос е не само Господ и Спасител, но и син.⁴⁵ Божеството на Господа не му пречи да бъде истински човек и да изпитва синовни чувства в отговор на Неговата майка.⁴⁶ Но добре е да се спре до тук, защото както казва прот. Георги, е „недопустимо да се нахлува в свещената тайна на уникалната интимност между Майката и нейният Божествен син“⁴⁷.

По отношение на Въплъщението прот. Флоровски винаги подчертава, че в света не се появява *нова личност*, а това е предвечният Син Божи. Той подчертава *личностната* перспектива в не многото, но богословски дълбоките творби посветени на Пресв. Богородица, като Прот. Флоровски употребява многократно думата личност. По думите му вътрешният опит на Майката на Господа е скрит за нас и той е тайна на *личността* на Пресветата Дева.⁴⁸ Както и, че майчинството е *лично* отношение между две *личности*.⁴⁹ Също, че в Божието Домостроителство Божията Майка заема особено място и нейното място в този свят е уникално и изключително, и със своите *лични* качества е длъжна да съответства на него.⁵⁰ Тя има свой духовен опит и свое *лично* възрастване в благодатта. Мариологията е богословие на личността, на човешката личност в Бога и в любовта, това е антропология на светостта и католичността. Поради това и в богословието за Божията Майка ясно се вижда, как човешката воля се връща свободно към Бога. Католичната висота на човешката личност в любовта сияе в святост в личността на Св. Богородица. Мариологията е антропология в най-висшия и духовен смисъл, не отежнена и не замъглена от греха. Тя е метафизика на личността, в нейното забвение в Бога, в

⁴⁴ Ibid. 222.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid, 231.

⁴⁹ Cf. Ibid, 220.

⁵⁰ Cf. Ibid, 232.

послушанието, в целомъдрието и девствеността, в движението ѝ към обожението и светостта в любовта. „Душата на Мария е подвластна само на Бог и се стреми само към Него. Всичките ѝ помисли и желания са насочени (привлечени, претеглени, по думите на преп. Йоан Дамаскин) към достойните желания, дела и чувства.“⁵¹ По думите на прот. Флоровски тя не познава страстта и гнева, а храни девството на ума, душата и тялото и това е всецяло обръщане към Господа, пълно посвещаване на целия ѝ живот на Бога.⁵²

Но богословието на човешката личност в светостта, което се открива в мариологията, не само не е откъснато от Въплъщението, но е метафизическа и духовна предпоставка за него. „Благодатта действително снизхожда. Но тя никога не може да бъде наложена върху този, който е свободен и създаден по Божии образ, тя се нуждае от отговор и се укрепва в синергизма на любовта и волята.“⁵³ Въплъщението е Тайнство, наистина не достъпно и неизречимо за човешкото съзнание, но богословието на Л/личността може да доближи до него, защото тайнството идва от Л/личността, самата Л/личност е тайнство. Светостта е от Личността на Бог, от Неговата Благодатна Любов. Затова и прот. Флоровски казва, че ние не може да разглеждаме Въплъщението само като някакво метафизическо чудо, което не оказва никакво влияние върху хората, които така или иначе участват в него. За Дева Мария Изкупителят на света е нейн Син, Детенце, Коего тя носи в утробата си и ражда. Тя заема особено място не само като дева, но и като дева-майка, и тя преди всички получава Спасение. Нейният Син е и нейн Изкупител и Спасител, както и Изкупител и Спасител на целия свят. Но особеното положение на Богородица не е лично „достигане“, нито награда за особени „заслуги“ и добродетели, а свободен дар Божий (*gratia gratis data*). Това е Божествената любов към човека и отново всичко се свежда до личността и богословското схващане за нея. „На традиционната източна икона на Богородица ние винаги виждаме Девата с Младенеца: това е иконата на Въплъщението. И, разбира се, никаква икона, никакъв образ на Въплъщението не е възможен без Майката Божия.“⁵⁴ В богословието на прот. Флоровски за Св. Богородица е подчертана многократно личностната

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid, 232-233.

⁵³ Флоровски, Г. *Изкупление*, 193 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 193].

⁵⁴ Флоровски, Г. *Приснодева Богородица*, 226 [Florovski, G. *Prisnodeva Bogoroditsa*, 226].

перспектива. Това насочва умозрението не само към личността, но и нейното духовно пространство, т.е. към ипостасното богословие. Кое е ключово и важно за Въплъщението, по отношение на събитията от Божественото Домостроителство. Ипостасното богословие позволява един по-задълбочен анализ на самото Въплъщение, както и нужната от него за спасението на човека и неговата богообразно одухотворена природа.

Въплъщение и Л/личност.

Богословието на Л/личността или на „А/аз“-а може би дава повече от един отговор на въпроса защо Господ е трябвало да се въплъти. „Спасява се това, което се възсъединява с Бога“⁵⁵, но само Божествеността ли е нужна на човечеството, за да се спаси от смъртта? А „Аз“-иалността на Светостта не е ли важна за възкресяването на оличностената човешка природа? След като грехът „поразява личността“⁵⁶ на природата, за да може тя отново да възкръсне, не трябва ли ново ипостасирано оличностяване, което да е и Божествено? Все пак *божествеността е и проявен персонализъм на светостта*. Човекът богообразно се стреми към светостта, и светостта е богоподобие, а богоподобие е пълна мяра на личността по помазание в тварността. Сякаш в богословието повече се набляга на божествеността при Въплъщението, а не толкова на ипостасирането на човековостта в *Личността* на Словото. А то е важно, поради това Църквата се бори от векове с погрешните представи за Личността на Христос, и остро ги критикува, защото те могат да разклатят вярата в изкуплението на човека. Богообразността се възкресява и със силата на Личността, затова Спасителят трябва да е едновременно Бог и човек.⁵⁷ В своето богословие прот. Флоровски набляга на Личността на Словото, като се позовава на богословието на св. Атанасий в полемиката му с арианите и на св. Григорий Богослов в борбата му с аполинарството. Той подчертава, че дори и в халкидонската формула ударението се поставя върху пълното тждество на личността: „Същият“, „Самият Той“,

⁵⁵ Флоровски, Г. „Причината за Въплъщението“. ВЪВ: Флоровски, Г. Творение и Изкупление. София: Св. София, 2008, 201 [Florovski, G. „Prichinata za Vaplashtenieto“. Vav: Florovski, G. Tvorenje i Izkuplenie. Sofia: Sv. Sofia, 2008, 201 (in Bulg.)].

⁵⁶ Флоровски, Г. *Изкупление*, 117 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 117].

⁵⁷ Флоровски, Г. *Причината за Въплъщението*, 201 [Florovski, G. *Prichinata za Vaplashtenieto*, 201].

„Единият и Същ“.⁵⁸

Прот. Флоровски пише в „Богоматерство и Богочовечество“, че богословът говорещ за Въплъщението твърде лесно попада в лабиринта за разсъздението за ограниченото и безкрайното, за временното и вечното, обозначавайки тези понятия само в логично или метафизическо отношение, забравяйки главното. А то е, че Въплъщението е преди всичко дело на Живия Бог, Негово *лично* влизане в тварното битие, истинско „снизхождане“ на Божествената личност, на *личния* Бог.⁵⁹ Затова и той казва, че историческият живот на Въплътилия се не трябва да се засенчва от Божията инициатива за Въплъщението, защото има абсолютно тъждество между Сина Божи и историческия Христос и, че личностният аспект на Въплъщението не трябва да се пренебрегва или да се игнорира, за да остане само идеята за Любовта и Милосърдието. Защото идеята сама по себе си не може да възприеме човека в истинско Богосиновство, а само Боговъплъщението може.⁶⁰ Отново в същата творба се казва, че „второто раждане“ е точно Въплъщението и в света не се появява нова личност, а това е предвечния Син Божи и Синът на Мария е наистина Божествена Личност.⁶¹ Личностната перспектива има отношение към Въплъщението и Възкресението. „Нещо реално и много важно става с човека и за човека, когато Словото Божие „стана плът и живя с нас“ или още по-точно „между нас“, според живописния израз на св. ап. Йоан (Йоан 1:14).“⁶²

Смъртта на Господа не е „отплата за греха“, а смъртта е приета само по желанието на Изкупващата любов.⁶³ Трябва да се разграничат тези два духовни нюанса на любовта на Господа - персонализъм и божественост. Във Възкресението се открива онтологичната дълбочина на човешкото съществуване.⁶⁴ Смъртта е трябвало да бъде погълната не само благодатно, но и със силата на *Личността* на Христос. Поради това Спасението е дело на Цялата Св. Троица, но Изкуплението е личностно дело на Господа. При грехопадението човекът изгубва

⁵⁸ Cf. Ibid. 220.

⁵⁹ Cf. Ibid., 221.

⁶⁰ Cf. Ibid., 221.

⁶¹ Ibid. 220.

⁶² Ibid. 221.

⁶³ Cf. Флоровски, Г. *Изкупление*, 166 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 166].

⁶⁴ Cf. Ibid, 112.

своето „безсмъртно средоточие“⁶⁵, но в Христос той отново го намира. Но къде и в кое е „безсмъртното средоточие“, не е ли в личността на богообразността, която е „поражена“. „В умирането на човека природата загубва своето безсмъртно средоточие и самата като че ли умира в човека.“⁶⁶ Ако „смъртта е закон на природата, на органичния живот“⁶⁷, то тогава на какво е любовта? Щом „личността е задача за човека“⁶⁸ и тази задача се разрешава в любовта, то тогава любовта не е ли закона на личността? „Стремете се към любовта.“ (1 Корт. 1:14). Да, наистина звучи неуместно на любовта, която е свобода, да се слагат и прилагат закони, но такъв закон на любовта има. Нали по този закон на любовта, Христос е трябвало да умре, за да изкупи греха на човека. За човешката личност има закон на любовта, защото тя е несъвършена. И този закон е за нейното духовно усъвършенстване и спасение. При Бог любовта е съвършена и самото съвършенство ражда закона на любовта, и така самият закон е любов, а не закон в смисъл на принуждение и отнемане на свободата. Но поради несъвършенството на човека любовта на съвършенството става закон за него, защото той не е на духовната висота да го възприеме като съвършена и божествена любов.

Само за човека смъртността противоречи на природата, но и само той е оличностен за безсмъртие.⁶⁹ Любовта, която е била нужна за спасението, е можела да дойде само чрез Личностна, т.е. божествена природа. Трябвало е да се възстанови ипостасното единство на човека *чрез силата на „Аз“-а*, т.е. на любовта. Най-вероятно затова по отношение на Христовата смърт главното е, че Неговата смърт е в Ипостаста на Словото, както казва прот. Флоровски. И също едната ипостас на Въплътителото се Слово не се разделя при смъртта, и „ипостасното единство“ в Личността на Словото не е нарушено или унищожено.⁷⁰ Ипостасното единство се търси и се открива в *Личността*. Тя не е поражена, защото е Божествена, и защото Господ приема човешката природа свободна от първородния грях и Негова-

⁶⁵ Ibid, 114.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid. 115.

⁶⁸ Флоровски, Г. *Еволюция и епигенезис*, 156 [Florovski, G. *Evolyutsia i epigenezis*, 156].

⁶⁹ Cf. Флоровски, Г. *Изкупление*, 117 [Cf. Florovski, G. *Izkuplenie*, 117].

⁷⁰ Cf. Ibid. 166.

та смърт е доброволна.⁷¹ Но най-добре го е казал св. Йоан Дамаскин. „Смъртта на Христос на Кръста ни е облякла с ипостасната Премъдрост и Сила Божия“.⁷²

Богословската мисъл се вълнува от векове от въпроса за изначалната причина на Въплъщението. Ако човекът не бе съгрешил, щеше ли Синът Божий да се въплъти? В „Причината за Въплъщението“ прот. Флоровски коментира различните становища на източната и западната богословска мисъл. Там той пише, че не бива да се твърди, че Отците на Църквата смятат спасението за *единствена причина* на Въплъщението и също, че мисълта за независимо от грехопадението Въплъщение е изцяло в хармония с общата насока на византийското богословие.⁷³ Най-голямо внимание той отделя на мнението на св. Максим Исповедник, който твърди, че Въплъщението е първата и безусловна цел на Творението.⁷⁴ Но други представители на християнската мисъл, като св. Тома Аквински, който също обстойно обсъжда този въпрос, стигат до заключението, че Синът Божи не би се въплътил, ако човекът не бе съгрешил, защото в Св. Писание се посочва само една причина за Въплъщението – грехопадението на първия човек.⁷⁵ На пръв поглед двете становища за причината на Въплъщението сякаш си противоречат, но може би те и двете са правилни. Може би те са двете страни на една и съща истина, която чрез богословието на личността става достъпна. Може да се предположи, че Бог предвижда, че човекът ще съгреши още преди Той да го сътвори. Божественото провидение не отнема свободата на човека да не съгреши, защото не е предопределение. Човекът е бил свободен да не съгреши, но той е трябвало да се самоопредели в „тайната на свободата“⁷⁶, а човешкият „аз“ е богообразност в сътворена, и в такъв смисъл в несъвършена природа. Проблемът не идва от това дали човекът е добре сътворен, защото всичко, което Бог твори е добро, а идва от несъвършенството на самия сътворен човек в свободата на неговата самостоятелна реалност. „По тайнствен начин човешката свобода става своеобразно

⁷¹ Cf. Ibid.

⁷² Cf. Ibid. 170.

⁷³ Cf. Флоровски, Г. *Причината за Въплъщението*, 202 [Florovski, G. *Prichinata za Vaplashtenieto*, 202].

⁷⁴ Cf. Ibid. 211.

⁷⁵ Cf. Ibid. 207.

⁷⁶ Флоровски, Г. *Изкупление*, 183 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 183].

„ограничение“ на Божието всемогъщество, защото не в насилие, а в свобода Бог благоволи да спасява творенията.“⁷⁷ Благодатният дар на богообразността е твърде голям за духовно не устойчивата природа. Което предполага, че Въплъщението, както и по свидетелства се открива в светоотеческото богословие, е част от творческия план на Бог. И това е и богословското становище на св. Максим Изповедник. Богословието на личността в човековостта дава правото за едно такова предположение, защото духовният персонализъм в пълната си, най-висша и свята сила на любовта е божественост. Дарен богообразно като любов на човешката природа, той може духовно да се удържи пак само като любов в тази богоуподобяваща се в блага премъдрост природа. Бог е провидял, че човекът в своята *самостояйна реалност* е нямало да може да удържи в нужната духовна висота свободата, и наистина още в началото човекът съгрешава. „Какво безразсъдство! Можем ли да смятаме грънчаря за глина? Ще каже ли изделието за оногова, който го е направил: той не ме е направил? и ще каже ли изделието за художника си: за оногова, който го е направил: той не ме е направил? и ще каже ли изделието за художника си: той не разбира?“ (Исая 29:16) В „Изкупление“ на прот. Флоровски той споменава още едно свидетелство от Св. Григорий Нисийски за *провидението* по отношение на Спасението.

*„Христос не чака принуждение от предателството, нито очаква разбойническото нападение на юдеите, нито беззаконния съд на Пилат, за да може тяхната злоба да бъде начало и източник за всеобщото спасение на хората. По Своего домостроителство Той предвижда престъпленията им посредством священодействие, неизразимо и необичайно.“*⁷⁸

Св. Григорий Нисийски употребява думата предвижда, и това навежда на по-горното предположение, че Бог *предвижда* грехопадението на човека и Въплъщението не е случайност. Така не се омаловажава богословието на Кръста, а Божествената любов се разкрива в нова и още по-голяма слава. Защото въпреки всичката болка и унижение в плът, които Синът Божий е трябвало да претърпи, Бог пак от любов сътворява човека. „Защото Бог толкоз обикна света, че отдаде Своя Единороден Син, та всякой, който вярва в Него да не погине, а

⁷⁷ Флоровски, Г. *Творение и тварност*, 86 [Florovski, G. *Tvorenje i tvarnost*, 86].

⁷⁸ Флоровски, Г. *Изкупление*, 165 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 165].

да има вечен живот.“ (1 Йоан 3:16) Откриват се и други свидетелства, които навеждат на това, че може би Бог провижда грехопадението и в такъв смисъл нуждата от Въплъщение е част от творческия план на Бог. Например това, че „Светът е създаден да стане Тяло Христово“⁷⁹ и също, че „божественият съвет за изкуплението и въплъщението е вечен закон“⁸⁰. Ако светът е създаден да стане Тяло Христово, то и Въплъщението е част от творческия план на Бог, както и Божественото Домостроителство е част от духовното творчество на човека. Това не премахва като причина грехопадението, което произлиза от духовното падение на човека. Прот. Флоровски пише, че Синът Божий бил предназначен за Въплъщение и дори за Разпятие във вечността, и по силата на този вечен закон Той е „Агнецът, заклан от създание на мира“.⁸¹ Тези свидетелства не могат да се пренебрегнат, а и едва ли може да се усъмним в това, че Бог може да провиди и да провижда. Това ни най-малко не означава, че човекът не е добре сътворен, а означава, че макар и да е богообразно сътворен, човекът проявява немощ в духовната свобода и съгрешава. Защото личността е дар на съвършенството, дар на любовта, който по словата на отца често се оказва „бреме за човека“. „Образът Божи“ се проявява в свобода. А самата свобода много често се оказва бреме за човека. И в известен смисъл тя наистина е свръх човешки дар и търсене, свръх естествена пътека, пътека на обожението.⁸² Богословието на Въплъщението отвежда към Тайнството на Възкресението, защото Възкресението започва още с Въплъщението, както казва прот. Флоровски. И това може да се обясни именно по богословието на личността, по нейната ипостасна метафизика. Метафизиката на Въплъщението прави онтологията на Възкресението по-достъпна, защото Възкръсната Сила, като божествен персонализъм, се търси и се открива в Личността.

Обвързването на богословието на личността с Новозаветните събития е от ключово значение за богословието на Творението. Тъй като в това научно изследване се предполага, че Божественото Домостроителство е онтологично съобразено с метафизиката на човека и на неговата богообразна личност. Има основания за едно такова предположение, защото именно така се обяснява нуждата от Въплъщение

⁷⁹ Флоровски, Г. *Творение и Тварност*, 85 [Florovski, G. *Tvorenje i Tvarnost*, 85].

⁸⁰ Флоровски, Г. *Идеята за (Съ)творението*, 83 [Florovski, G. *Ideyata za (Sa)tvorenieto*, 83].

⁸¹ Cf. *Ibid.*

⁸² Флоровски, Г. *Изкупление*, 110 [Florovski, G. *Izkuplenie*, 110].

или от ново оличностяване на човешката природа, в което тя да може да се възвърне към своята духовна пълнота, да възвърне своето „средоточие в любовта“. Човешката природа е свободно волева и нейното спасение трябва да стане *ипостасно* отвътре на природата, със силата и пълнотата на „аз“-иалната любов. По богословието на личността се обяснява и защо благодатното общение между природите не е достатъчно за човешкото спасение, което се извършва в най-голям кеносис за Господа. Но така и Кеносисът става по-разбираем и обясним, защото той се извършва със силата на любовта, и защото може да се допусне, че поради богообразността той е и възможен. Само в духовното тайнство на *личностното* битие, което по изконност е божествена слава, може да има *Богочовечество*, което да е в съвършена пълнота на естествата, и също без смешение на естествата. Защото става на въпрос за „*ипостасиране*“ на човешката природа в личността на Словото, т.е. за нейното духовно „Аз“-иално удържане в Любовта. Но единствено „Аз“-ът в екзистенциалното си *Е* или *Съм* не се смесва *по естество* с природата, той е *тайнствено* над нея, макар и да се проявява духовно изцяло *в* и *чрез* нея. Напротив, той я определя и предопределя в своето само-откровение чрез нея, и тук е и човешкото духовно спасение или метафизическата възможност за него. Защото, когато човешката въплътена природа се ипостасира в личността на Словото, Любовта на Словото се проявява в пълнота в нея или чрез нея. Което е и спасението за тази съгрешила и отпаднала от любовта природа, защото нейната сила, цялост и слава е в „аз“-а или в „Аз“-а на Христос. Затова всеки човешки „аз“ духовно трябва да се слее в любовта с Христовия „Аз“, да бъдат *евхаристийно* едно, едно Тяло, което да възкръсне благодатно за вечен живот. Затова и светът е създаден да стане Църква, затова и Църквата е Христос, и Той е и главата на Църквата. *Неслитно* и *неразлъчно* може да се случи само *ипостасно*, в това е най-съкровенията тайна на духовно възможното Богочовечество. Но ипостасното в светостта е винаги „Аз“, затова и всичко се извършва в свобода и благодатно със силата на Св. Дух. Богословието на личността също отвежда и към марийното богословие, във връзка с Божественото Домостроителство и с Въплъщението. Това е така, защото *агапичната* метафизика духовно извежда на преден план богословието на волята. Това показва в още по-голяма слава и светлина ролята и значението, което има Св. Богородица за човешкото спасение. Но прекрасните изненади не спират до тук, защото тайнството

на личността отвежда и към Възкресението, където е красотата на човешкото тайнство, и където в смирение и немощ може да се търси и да се открие някаква „логическа кристализация“.

Така богословието на личността, осветено от тайнството на Въплъщението, открива хоризонти, които водят естествено към тайнството на Възкресението. Защото ако в ипостасното съединение на Божественото и човешкото се възстановява центърът на любовта, то във Възкресението този център се открива в пълнотата на вечния живот. Защото ако в ипостасното съединение на Божественото и човешкото се възстановява онтологично духовният и благодатен центърът на любовта, то във Възкресението този център се открива в пълнотата на вечния живот. Въплъщението е началото на възвръщането, но Възкресението е неговата завършеност, неговата есхатологична цел и слава, където богообразната личност окончателно се утвърждава в свободата и благодатта. Там се разкрива и най-дълбоката истина на персонализма — че „Аз“-ът намира своето безсмъртно битие само в „Аз“-а на Възкръсналия Христос, и че Църквата като Негово Тяло е вечният простор на тази богочовешка общност. Именно тук, в преддверието на Пасхалната тайна, богословското търсене ще намери своя следващ път — към онтологията на Възкресението, където светлината на Въплъщението ще засияе с пълната си сила в победата над смъртта и в нетленната красота на въздигнатата в слава човешка личност, но това ще бъде задача за следващо изследване.

БИБЛИОГРАФИЯ

Торосиян, Р. „Творение и личност в богословието на прот. Георги Флоровски“. *Forum Theologicum Sardicense* 1 (2024), 137–171 [Torosiyani, R. „Tvorenieto i lichnost v bogosloviето na prot. Georgi Florovski“. *Forum Theologicum Sardicense* 1 (2024): 137–171 (in Bulgarian)].

Флоровски, Г. „Еволюция и епигенезис.“ Във: Флоровски, Г. *Философия и богословие*. Прев. А. Омарчевски, София: Св. София, 2012 [Florovski, G. „Evolyutsia i epigenezis.“ Vav: Florovski, G. *Filosofia i bogoslovie*. Prev. A. Omarchevski, Sofia: Sv. Sofia, 2012 (in Bulgarian)].

Флоровски, Г. „Идеята за (Съ)-творението в християнската Философия.“ Във: Флоровски, Г. *Философия и Богословие*. Прев. Павел Павлов, София: Св. София, 2012 [Florovski, G. „Ideyata za (Sa)-tvorenieto v hristiyanskata Filosofia.“ Vav: Florovski, G. *Filosofia i Bogoslovie*. Prev. Pavel Pavlov, Sofia: Sv. Sofia, 2012 (in Bulgarian)].

Флоровски, Г. „Изкупление“. Във: Флоровски, Г. Творение и изкупление. Прев. П. Павлов, София: Св. София, 2008 [Florovski, G. „Izkuplenie“. V: Florovski, G. Tvorenje i izkuplenie. Prev. P. Pavlov, Sofia: Sv. Sofia, 2008 (in Bulgarian)].

Флоровски, Г. „Мракът на нощта.“ Във: Флоровски, Г. Творение и изкупление. София: Православен калейдоскоп, 2008 [Florovski, G. „Mrakat na noshtta.“ Vav: Tvorenje i izkuplenie. Sofia: Pravoslaven kaleydoskop, 2008 (in Bulgarian)].

Флоровски, Г. „Причината за Въплъщението.“ Във: Флоровски, Г. Творение и Изкупление. Прев. П. Павлов, София: Св. София, 2008 [Florovski, G. „Prichinata za Vaplashtenieto.“ Vav: Florovski, G. Tvorenje i Izkuplenie. Prev. P. Pavlov, Sofia: Sv. Sofia, 2008 (in Bulgarian)].